

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IX

БРОЈ 9

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR IX
VOLUME 9

Accepted on December 25th 2020, at the 8th meeting of the SASA
Department of Language and Literature

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2021

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IX

БРОЈ 9

Примљено на 8. скупу Одељења језика и књижевности
од 25. децембра 2020. године

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2021

© Српска академија наука и уметности, 2021

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак Трибина Библиотеке САНУ покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртом броју су текстови са Трибине из 2015. године. У петом броју су текстови са Трибине из 2016. године. У шестом броју су текстови са Трибине из 2017. године. У седмом броју су текстови са Трибине из 2018. године. У осмом броју су текстови са Трибине из 2019. године. У деветом броју су текстови са Трибине из 2020. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
28. I 2020 – 3. XI 2020.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручне сараднице
Биљана Јоцић
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Изабрane њесме : (1953–2017) / Љубомир Симовић</i>	9
<i>Светомир Арсић Басара / [аутори њексћова Оља Јеврић, Никола Мирков, Зоран Маркуи ... и др.]</i>	31
<i>Светомир Арсић Басара : рагови 1998–2018 / [аутори њексћова Никола Кусовац, Оља Јеврић, Никола Мирков ... и др.]</i>	31
<i>Зборник са научној скуја њоводом њедесетћ година од смртћ академика Милућина Радовановића / уредници Радомила Пећановић, Драослав Маринковић</i>	41
<i>Крићичка лисћа врста васкуларне флоре Србије. 1, Lycopodiopsida, Polypodiopsida, Gnetopsida, Pinopsida и Liliopsida / [Марјан Никетћић, Гордана Томовић] ; уредник Владимир Сћевановић</i>	41
<i>До фисије, о фисији и о уранијуму / Шћейан С. Миљанић, Јелена Радић-Перић, Миљенко Перић ; уредник Владимир Сћевановић</i>	41
<i>Периодизација нове срћске књижевностћ : њоводом 150. годишњице рођења Павла Појовића (16. IV 1868 – 4. VI 1939) / уредник Злаћа Бојовић</i>	63
<i>Јужнословенски филолоћ. Књ. 75, св. 1 / главни уредник Рајна Драћићевић</i>	63

<i>Српски дијалектолошки зборник. Књ. 65/2, Речник говора Лужнице / Љубисав Ћирић ; главни уредник Слободан Ремешић</i>	<i>63</i>
<i>Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањина : шемањски зборник у часи 800 година пролашења краљевства и аутокефалне архиепископије свих српских и поморских земаља / уредници Љубомир Максимовић, Срђан Пиривајирић</i>	<i>79</i>
<i>Државни поредак : суверенитет у времену глобализације : зборник / уредник Александар Косић</i>	<i>95</i>
<i>Зборник радова Византолошког института. Књ. 55 и 56 / уредници Љубомир Максимовић, Бојана Крмановић</i>	<i>107</i>
<i>„Е, е, шта је то?“ : евнуси у војном врху византијског царства : (780–1025) / Бојана Крмановић</i>	<i>107</i>
<i>Владимир Д. Ласкарев – животи и дело : поводом 150 година од рођења / уредници Видојко Јовић, Мери Ганић</i>	<i>121</i>
<i>Стеван Бошковић – животи и дело : поводом 150 година од рођења / уредници Видојко Јовић, Саша Бакрач</i>	<i>121</i>
<i>Геохазард у Србији у 21. веку : знање је најбољи бегем против ситихије / уредник Владица Цвејковић</i>	<i>121</i>
<i>Одабрана поглавља из урологије / главни уредник Јован Б. Хаџи-Ђокић ; коуредници Миодраг Ж. Аћимовић, Драгослав Т. Башић</i>	<i>131</i>
<i>Стефан Немања – претходници Симеон Мироточиви : зборник радова у два тома / уредник Милан Радујко</i>	<i>141</i>
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	<i>155</i>

Зборник радова Византолошког института. Књ. 55 и 56 / уредници Љубомир Максимовић, Бојана Крсмановић. – Београд : Византолошки институт САНУ, 2018–2019

„Е, е, шта је то?“ : евнуси у војном врху византијског царства : (780–1025) / Бојана Крсмановић. – Београд : Службени гласник : Византолошки институт САНУ, 2018

Поздравна реч: академик Љубомир Максимовић, директор Византолошког института САНУ

Говорили: др Бојана Крсмановић
др Предраг Коматина
доц. др Дејан Целебџић

У Београду, уторак 29. септембар 2020. у 13 часова

ЈЕДИНСТВЕН ПРИМЕР

Са радошћу, други пут у невољи која је задесила свет, са захвалношћу што сте ту, поштовани часници, чланови и гости САНУ, отварам 168. Трибину Библиотеке Српске академије.

На данашњој Трибини приказаћемо три нова издања Византолошког института, два броја познатог зборника и једну посве занимљиву књигу под исто таквим насловом. Тим издањима потврђује се ред ствари у две серије, у две библиотеке Института у којима су досад изашле 103 књиге.

Поменућу још један пример, јединствен, у српским приликама и другде. Византолошки институт је 1948. основао академик Георгије

Острогорски и био његов директор до 1976. Наследио га је академик Божидар Ферјанчић и био директор Института до 1998, а од тада, и данас, и даље директор је академик Љубомир Максимовић. У 72 године Институт је имао три директора, без прекидања и вршилаца дужности. Јединствен пример за одржавање континуитета у укупном раду, у издвачкој делатности такође.

(Реч уредника)

М. В.

Љубомир Максимовић

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Као што је можда већини од вас познато Византолошки институт САНУ је мали институт али се дичи, са разлогом или не, квалитетом својих публикација. Бројем не можемо да се подичимо, јер нас је мало. Неки од вас се сигурно сећају не тако давног времена када је Институт имао 3 и 4 сарадника, и то годинама па и деценијама, а данас смо пребацили магични број од 12, који је услов свих услова у овом биро-кратском времену за функционисање једне научне институције. После кажу да људе не чине бројеви.

Данас промовишемо део те наше производње, онај који је објављен 2018. и 2019. године. Није то све што је објављено. Из разних околности, легитимних свакако, део наше продукције из протекле две године је промовисан на другим трибинама – а то ће се делимично догодити и са овогодишњом продукцијом – тако да ширину слике о ономе што Институт публикује можемо стећи на други начин. Једна књига замало да буде данас на списку, заједно са овима. То је књига *Гласови и слике: облици комуникације на средњовековном Балкану*, која је проистекла из наше сарадње са бугарским колегама, и у тој сарадњи једне године се заједничко издање објављује у Бугарској, друге године код нас. Нисмо успели за данас да добијемо пилот-примерак и остаје промоција за неко друго време. Али мислим да је и ово већ довољно по себи.

Колега Вуксановић је споменуо значај *Зборника радова Византолошког института*, или, како је чувен по својој сигли ЗРВИ, и он је, иако није на Томпсоновој листи али радови у њему јесу на WebSci листи, у сваком погледу један од 12 водећих византолошких часописа данас у свету. Кад год се то туце часописа набраја, ЗРВИ је ту. Рекао бих да је то са разлогом јер се трудимо, што показује и састав редак-

ције и рецензентски састав и аутори, много више него што је то са самим институтом случај, што је по природи ствари разумљиво, да у часопису у коме учествују људи са разних страна и из разних земаља постигнемо оно што се данас вулгарно назива мултидисциплинарност, а што је постало обележје византологије у последњим деценијама 20. и у првим деценијама 21. века. Јер ми смо почели као историчари, па онда као историчари уметности, као византолози, као језикословци, па онда редом, и богами, далеко смо дошли, чак и у саставу самог Института, а у ауторском колегијуму да тако кажем, мада то није никакав колегијум, још даље, по стандардима које поштујемо и који понекад, баш је то и овде био случај, могу бити непријатни, када једна трећина приложених радова отпадне по мишљењу рецензента и онда одлучи редакције. Зато ова два броја часописа о којима ће говорити мој колега Предраг Коматина заслужују пажњу као и друга издања.

Књига о евнусима у војном врху Византије је једна врло занимљива књига и о њој ћете више чути од оних који ће о њој говорити, као и од самог аутора. Ја бих само рекао да добронамерни читалац читајући ову књигу не може да буде без асоцијације коју иначе често имамо када је реч о Византији, јер ми јесмо на неки начин некакви потомци, или се бар дичимо да јесмо, византијског света, асоцијације колики тај свет и то царство својом културом делују у данашњим временима. Ова књига показује да једна одређена групација људи, обележена овако или онако, физички или друштвено, може да игра улогу у друштву која се протеже, на сличан начин, вековима. И ако неко мисли да су политички комесари високог ранга измишљени у 20. Веку, тај ће схватити да се вара када прочита ову књигу.

Толико у овој поздравној речи, надам се да сам пробудио нешто од ваше радозналости, која је евидентна чим сте присутни данас у оваквим околностима.

Бојана Крсмановић

УЛОГА ЕВНУХА У ВИЗАНТИЈСКОЈ ВОЈНОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ

Идеја за писање студије о улози евнуха у византијској војној организацији проистекла је из мог дугогодишњег проучавања државног апарата Византијског царства и његове војне организације и војних функција. У првом реду мислим на чин доместика схола (врховни заповедник војске у одсуству цара), који је према правилима (о којима сведочи Филотејев клиторологион, ранг-листа званичника састављена

899) био забрањен за евнухе, а који су они, ипак достигли. Основно питање којим сам се руководила било је шта се дешавало у периоду од друге половине 8. века, када је установљена функција доместика схола, до почетка 11. века, када је она постала доступна евнусима. Шта је довело до нарушавања једног правила које се упорно, током византијске историје, поштовало?

Прве студије о евнусима и њиховом месту у византијској службеној хијерархији обрадио је још Родолф Гијан, објављујући сукцесивно, током 40-их, 50-их и 60-их година 20. века студије о функцијама и титулама које су евнуси добијали током историје Византијског царства. Те студије су касније обједињене и допуњене, и публиковане у склопу двотомне публикације посвећене византијској администрацији (1967).¹ Интересовање научне јавности за улогу евнуха у Византији обновљено је почетком двехиљадите године. Помак су учинили К. Рингроуз 2003. са монографијом „Савршени слуга“² (књига је преведена на српски језик) и Ш. Тафер, који је објавио неколико студија о евнусима у Византији (2002. био је уредник једног тематског зборника посвећеног евнусима, а 2008. објавио је монографију о евнусима у византијској историји и друштву).³ Треба поменути и монографију посвећену улози евнуха у византијској црквеној организацији, коју је написао Ch. Messis (2014).⁴

У поменутиим студијама говорило се и о евнусима у византијској војсци, али више у виду илустрације њихове свеprisутности у византијском друштву. Уочивши да тај сегмент њиховог битисања у Византији није у довољној мери обрађен, те да су аутори често правили и грешке у тумачењу и војних функција и начина на који се развијала византијска војна организација (што је и разумљиво с обзиром на чињеницу да се поменути аутори – изузетак је Р. Гијан – нису бавили државном управом и војном организацијом), одлучила сам да проучим тај проблем. Тако је настала ова књига.

¹ Rodolph Guiland, чије су студије сабране у „Les eunuques dans l’Empire byzantin“, in: *Recherches sur les institutions byzantines I*, Berlin–Amsterdam 1967, 165–380.

² C. M. Ringrose, *The Perfect Servant. Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium*, Chicago–London 2003. Књига се у издању издавачке куће Evoluta IK. појавила у преводу на српски језик: К. М. Ringrouz, *Savršeni sluga. Evnusi u Vizantiji i društvena konstrukcija roda*, Beograd 2016.

³ Eunuchs in Antiquity and Beyond, ed. S. Tougher, London 2002. S. Tougher, *The Eunuch in Byzantine History and Society*, London–New York 2008.

⁴ Ch. Messis, *Les eunuques à Byzance, entre réalité et imaginaire*, Dossiers Byzantins 14, Paris 2014.

Наслов књиге тражи одређена објашњења. Цитат из *Историје* византијског писца Георгија Пахимера који, наводно, пренео начин на који је српски краљ Стефан Урош I (1243–1276) видео и доживео видео евнухе, учинио ми се пригодан из два разлога.

Први је тај што је поменути Пахимеров одељак јединствен податак о евнусима у српској средини: српско средњовековно друштво није имало потребу за евнусима нити је ту институцију прихватало. То неприхватање и неразумевање Пахимер је врло сликовито пренео, описујући начин на који је српски краљ Урош реаговао видевши евнухе у пратњи византијског посланства, које је око 1270. пристигло на српски двор да би преговарало (без успеха, како ће се испоставити) о браку између Урошевог сина Милутина и византијске принцезе Ане, ћерке цара Михаила VIII Палеолога. Том приликом, видевши евнухе, Урош је наводно питао: „Шта би они требало да буду?“; када му је објашњено да је такав „царски ред“, те да принцези „следи таква пратња“, он је рекао: „Е, е, шта је то? У нас се не живи тако!“. Са сличним питањима попут „шта би евнуси требало да буду?“ или „зашто би неко од мушкараца правио евнухе?“, или „шта значи реч евнух?“ сусретила сам се у нашој средини док сам писала књигу, што потврђује да је евнуштво као појава страна и данас нашој средини. Према томе, ова књига, посебно њен уводни део, покушај је да се та појава, раширена у византијској, али и у другим, пре свега источњачким, цивилизацијама, приближи домаћој читалачкој публици.

Други разлог због кога сам за главни наслов и наслов уводног поглавља позајмила наводне речи краља Уроша лежи у чињеници да су оне, из више разлога, потпуно одговарајуће за тему евнуси у византијској војној организацији. Питања попут „шта је то?“, „шта би евнуси требало да буду“ (одн. „шта не би требало да буду?“) сликовито истичу чињеницу да евнусима није било место у војсци. Јер, шкоплење мушког детета или одраслог мушкарца – било да је био у питању наметнути чин или својевољан избор појединца – ни у једном случају није предузето да би се од ушкопљеника (евнуха) направио војник. То важи и за ратне заробљенике, који су ту и тамо подвргавани шкоплењу, и који се после кастрације нису враћали војној служби под командом новог господара, већ им је додељивана другачија улога у друштву. С једне стране, евнуси су били скупи, шкоплење је у медицинском погледу било врло ризично (према Јустинијану I, у 6. веку су се од 90 операција само 3 завршавале успешно, што значи да је кастрирање пратила висока стопа смртности), а са друге – војна служба је подразумевала губитке у људству, изузетну физичку спремност, боравак у неусловним приликама које изазива ратно стање, итд.

Откуд, према томе, евнуси у византијској војној организацији, тј. каква је била њихова улога у војсци?

Истраживање је показало да је у највећем броју случајева њихов улазак у војну организацију проистицао искључиво из позиције коју је дотични евнух заузимао у царевом окружењу. Евнуси су били *сведоци царева инџиме*, поверљиви људи на које се владар ослањао и којима се окруживао у настојању да заштити свој положај и обезбеди наслеђе престола својим потомцима. Из тог разлога је укључивање евнуха у византијску војну организацију било, пре свега, изазвано потребом владара да контролише припаднике војног врха Царства. Зато је студија о евнусима у војсци захтевала проучавање царске аутократије и фактора који су је ограничавали, што је за мене било и најзанимљивије питање. Управо је потреба владара да успостави контролу над војним слојем резултирала увођењем евнуха у војни врх Царства, а на крају, и отварањем највишег положаја у византијској војсци – доместика схола – према евнусима. Прва поуздана потврда да је чин доместика схола (истока) додељен царевом евнуху потиче из 1025/6. године. Дакле, како се показало, укључивање евнуха у војну организацију пратио је парадокс: они нису били војници у правом смислу речи (нису усмеравани на војну службу, нису градили војничку каријеру тако што би пролазили службену хијерархију од нижих ка вишим чиновима), али су укључивани у војни врх Царства или тако што им је цар давао специјална командна овлашћења над војском у походу или им је додељивао више војне функције које су тој категорији поданика биле доступне (готово све осим функција доместикâ, па тиме и положаја доместика схола).

Дуготрајни процес укључивања евнуха у војни врх Царства изродио је други парадокс: у време највеће војне експанзије Царства, која се прати од средине 10. века до почетка 11. столећа, паралелно са јачањем византијске војничке аристократије јачао је и евнушки сој. Реч је о епоси у трајању више од пола столећа када се у византијском друштву као преовлађујући намеће војнички критеријум. Током друге половине 10. века постаје очигледно да фаворизовање војничког критеријума није више у служби одбране династичког принципа (што је била карактеристика претходне епохе), већ да војнички критеријум потискује династички. То је време када се друштвени значај појединца – било да је у питању владар, било припадник војничке аристократије – мерио успехом на бојном пољу. Јачање војничког критеријума утицао је и на евнухе: многи од њих налазили су се у приватној служби код припадника војничке аристократије, уједно највиших официра византијске војске. Проводећи са својим господарима деценије на ратишту

на источној граници, ти евнуси стицали су војничке вештине и искуство. Они нису имали службене чинове све док њихови господари, византијски официри, нису дошли на престо. Тако је у доба Нићифора II Фоке (963–969) и Јована I Цимскија (969–976) у изворима забележено неколико евнуха из њиховог домаћинства, за које знамо да су били искусни у војним пословима и које бисмо могли означити као *војнике*, због чега су им њихови господари по доласку на престо додељивали званичне и престижне војне положаје. Јачање војничке аристократије није, како би се очекивало, водило маргинализацији евнуха. Напротив. Они се појављују и као политички партнери припадника војног врха, али и као њихови саборци.

За афирмацију војничког критеријума у друштву заслужна су тројица владара – Нићифор II Фока, Јован I Цимскије и Василије II (976–1025). Овој тројници царева је војнички успех и лично доказивање на бојном пољу било важније од бриге о наслеђу престола. Та посвећеност војним пословима Царства и повлашћивању војног слоја довела је до тога да о њиховим владавинама можемо – условно речено – говорити као о периоду *евнушкој начина владања*, који је њихове поданике – евнухе и „брадате“ подстицао да служе господара на *евнушки начин*. Управо је њихова епоха отворила евнусима пут у све сегменте византијског друштва, због чега се период од 1025. до доласка Алексија I Комнина на власт 1081. у историографији перцепира као доба највећег утицаја евнуха у Византији, када се интимна служба код владара у највећем степену поистовећивала с јавном сфером власти. Са Комнинима почиње фаворизовање *йородичној критеријума* који је водио маргинализацији *бездејних* (тј. евнуха) у византијском друштву, тј. њиховом потискивању из јавне сфере власти.

Предраг Коматина

ЗБОРНИК РАДОВА ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
– ГЛАС СРПСКЕ ВИЗАНТОЛОГИЈЕ

Као што је у нашој академској заједници, свакако у оном њеном делу који се тиче друштвено-хуманистичких наука, верујем, добро познато, *Зборник радова Византолошкој институцији* јесте једини домаћи научни часопис који је специјализован у области византијских студија. Покренут свега неколико година по оснивању Византолошког института Српске академије наука и уметности, заслугом Георгија Острогорског 1952. године, часопис је убрзо стекао завидан међуна-

родни реноме, који су уз домаће стручњаке, изданке „београдске византолошке школе“, својим учешћем у бројевима часописа изграђивали и водећи светски византолози. На тај начин се часопис *Зборник радова Византолошког института* нашао у невеликој групи од тек десетак или дванаест научних часописа на целом свету који су препознати као нешто што би се могло сматрати „каноном“ светске византологије, а његова препознатљива сигла ЗРВИ по правилу се може наћи у листама референци сваке озбиљније публикације на пољу византијских студија.

Од самог свог настанка часопис је покривао све сегменте византијских студија, почев од византијске историје, историје уметности, филологије, археологије, па до оних мањих дисциплина, које обично називамо помоћним, попут дипломатике и сигилографије. При томе су, одајући признање средини у којој је потекао и по природи ствари, у њему увек посебно место имала истраживања посвећена византијско-јужнословенским односима, политичким и културним везама. У складу с тим, часопис је увек био отворен и за резултате истраживања у домену српске средњовековне историје, историје уметности, археологије, као и словенске филологије.

Свој препознатљиви профил часопис је задржао кроз целу своју скоро седам деценија дугу историју, од којег, под уредништвом академика Љубомира Максимовића и др Бојане Крсмановић и руководством Редакције састављене од домаћих и иностраних стручњака, не одступају ни два до сада последња броја, о којима ћемо овом приликом рећи тек по неку реч, а у питању су број 55 за 2018. и 56 за 2019. годину. Број 55 је објављен у години која је била јубиларна, јер је у њој Византолошки институт Српске академије наука и уметности обележио седамдесет година постојања. Тај донекле свечани карактер броја био је увеличан учешћем одређеног броја најеминентнијих византолога данашњице, попут Јоханеса Кодера, Антонија Калделиса, Кристијана Гастгебера, који су својим радовима, посвећеним словенским музичарима са „Западног океана“ који су крајем VI века били заробљени недалеко од Цариграда, успону на царски престо Јустина I, Јустинијановог ујака, једног од оних седамнаест римских царева рођених на територији данашње Србије, односно хрисовуљама цара Алексија III Анђела којима је, на молбу Симеона Немање и његовог сина Саве утемељен српски светогорски манастир Хиландар као царска лавра, на неки начин одали признање часопису и нашој византолошкој средини. С друге стране, Александра-Киријаки Василију-Зајбт и Фредерик Лаурицен посветили су своје доприносе породици патријарха Михаила Кируларија и Константину Лихуду, неким од најзначајнијих личности цариградске интелектуалне средине када се она налазила на свом врхунцу у XI веку,

док се Тони Филипошки осврнуо на још једног знаменитог византијског интелектуалца, охридског архиепископа Теофилакта и његов однос са локалним становништвом у крају у коме је био црквени поглавар, али који није волео и који је толико одударао од префињене цариградске средине из које је потекао. Елисавет Хадзиантонију је својим истраживањем о „општем апографевсу“ Јовану Ватацу пружила значајан допринос како познавању византијског управног апарата у XIV веку, тако и просопографији тог времена. На пољу византијске филологије и палеографије, Емеше Егеди-Ковач је на страницама нашег часописа читаоцима представила своје будуће критичко издање грчке верзије романа о *Варлааму и Јоасафу* у рукопису из манастира Ивирон, Тамаш Месарош је објавио непознати фрагмент историје Лаоника Халкокондила из рукописа *Vaticanus graecus* 1890. који донекле мења читање одређених места у стандардном критичком издању тог дела које је приредио Јене Дарко, док је Марија Мавруди начинила занимљива поређења између византијске и арапске поезије. Михаило Поповић и Јелена Никић су дали занимљив поглед на развој византологије, историјске географије и етнографије у Краљевини Југославији на примеру професора Миленка С. Филиповића и Филозофског факултета у Скопљу у периоду 1925–1940. године. Домаћи аутори су овај пут свој допринос пружили на пољу византијске и балканске историје, административне организације и историјске географије кроз радове Бојане Павловић, о савладарству Јована V Палеолога са његовим оцем Андроником III, Милоша Цветковића, о статусу Влаха Хеладе, Иване и Предрага Коматине, о византијском и угарском Срему од X до XIII века; на пољу историје византијске уметности и културних образаца захваљујући труду Виниција Луписа и Љубомира Милановића да упознају читаоце са византијским крстом из Жупе Дубровачке, те Бојана Миљковића да расветли природу употребе клепала и звона у Византији, византијског права на примеру одређивања наследниковог наследника и породичног фидеикомисиса у раду Тамаре Матовић. Посебан квалитет броју дали су прилози на пољу проучавања православног духовног наслеђа, на примеру „Завештања“ Светог Теодора Студита као апологије православности Светих Отаца из Газе Варсануфија Великог и Аве Доротеја, у раду Александра Стојановића, и изостављања одредби о туђиновању, покајању, плачу и просвећењу у завршним поукама првог слова *Сѣуденичкої тѣишка* Светога Саве, које су припремили архимандрит Тихон, Маја Анђелковић и Александар Стојановић.

Број 56 из 2019. године поново је окупио радове отприлике подједнаког броја домаћих и страних стручњака, који су покрили једнако широк спектар научних интересовања на пољу византологије и сред-

них дисциплина. У складу са традиционалним хронолошко-тематским начелом распореда радова у бројевима ЗРВИ, овај број отвара рад Јасминке Кузмановске, у коме је ауторка објаснила порекло топонима Κουμαρκίανα који се јавља у чувеном Прокопијевом спису *Ο ἱραῆβιναμα* као име једне тврђаве у Македонији, доводећи га у везу са латинским *commercium*, које је у грчком постало κομ(μ)έρκιον, κουμῆρκιον, у значењу „царина“, „царинарница“. Историју средњовизантијског периода покрио је Милош Цветковић, претпоставком о пореклу и административном положају загонетних Вардариота у Византији, у којима препознаје Угре насељене у византијској Македонији приликом једног од њихових пљачкашких похода на самом почетку X века. У раду „Константин Порфирогенит, *De administrando imperio* и византијска историографија средине X века“ Предраг Коматина настоји да рехабилитује у новије време у науци оспоравану улогу ученог цара како у настанку дела која носе његово име, тако и оних која су настала у његовом кругу. Ангелики Ливери својим чланком о плесовима Фу-Лина у средњовековној кинеској уметности води читаоца на занимљиво путовање на далеки исток у уметност древне Кине у време Царства Суи, Царства Танг и Царства Сунг, покушавајући да одгонетне да ли се заиста ради о представама византијских плесача као што им само говори, пошто је Фу-Лин био оновремени кинески назив за Источно римско царство. Александрос Пападопулос пак расправљајући о једном загонетном месту у *Oratio funebris in Stylianam filiam* Михаила Псела на најбољи начин показује колико и поред обимне научне продукције која му је сваке године посвећена, живот и дело једног од најзначајнијих интелектуалаца не само византијске историје, него и читавог средњег века, представља неисцрпну инспирацију научницима. Два рада су посвећена одблесцима античког културног и књижевног наслеђа у делима ранохришћанских и византијских писаца, па се тако Јована Шијаковић у чланку „Белешка о Хомеру гаврану“ осврће на место песника *Илијаге* и *Огусеје* у делима Климента Александријског, док Душан Поповић у чланку „Pseudo-tragica Prodromea: о сенци патетике над сјајем византијске световне књижевности“ указује на утицај који су дела античког трагедиографа Еурипида имала на једног од најзначајнијих византијских романописаца XII века Теодора Продрома. У раду „О кесару Прелјубу и његовој жени Ирени“ Брендан Освалд настоји да докаже да је поменута жена једног од најистакнутијих српских великаша из периода царства, за коју се веровало да је била кћи цара Стефана (Душана) и царице Јелене, заправо била сестра царице Јелене, рођена у бугарској царској породици. Истом раздобљу је посвећен и рад Жарка Петковића „*Symmachia kai philia* у делу Јова-

на Кантакузина“, у коме аутор указује на утицај старозаветних *Књига о Макавејима* на историографско дело ученог византијског цара и писца. На пољу историје уметности, Татјана Стародубцев се у раду „Свети Лука из Стириси у спољној припрати цркве манастира Трескавца и његово поштовање и приказивање у средњем веку“ осврнула на појаву, развој и ширење култа поменутог светитеља у византијском свету и нарочито средњовековној Србији, док су Христина Савова и Тома Томов писали о једном интересантном женском графиту у Светој Софији у Цариграду, на којем су препознали женску одећу популарну на хришћанском западу у XIV–XV веку. Најзад, Микоња Кнежевић и Јелица Стојановић су у свом чланку посветили пажњу исихастичком спору унутар православне цркве средином XIV века кроз осврт на *Посланицу* царици Ани Палологини Григорија Паламе, уз који су приредили и прво издање новооткривеног, до сада непознатог, српкословенског преписа тог дела пронађеног у рукописном Зборнику бр. 41 Манастира Св. Тројице код Пљеваља, чиме је нашем часопису још једном припала улога посредника путем којег најновија научна открића постају позната научној и широј стручној јавности, што ће, верујемо, остати и у годинама које долазе. Из горе реченог се може закључити да су и представљена два броја *Зборника радова Византјолошкој инстѿиуији* сасвим у складу са вишедеценијском традицијом нашег часописа, како по питању квалитета научних доприноса тако и, надамо се, њихове утицајности у научним круговима. На Редакцији и ауторима прилога остаје пак нимало лаки, али свакако подстицајни задатак да исти ниво одрже и у наредним бројевима.

Дејан Целебцић

ТРАНСФОРМАЦИЈА УЛОГЕ ЕВНУХА У ВИЗАНТИЈИ: ОД ЧУВАРА ЦАРЕВЕ ЛОЖНИЦЕ ДО ВОЈНИХ КОМАНДАНАТА

Иако историјски извори недвосмислено показују да су евнуси у Византији играли важну улогу, византолози су им тек од недавно посветили више пажње. Све до средине деведесетих година прошлога века, серија Гијонових студија о евнусима била је усамљени покушај систематског проучавања византијских евнуха. У последњих четврт века, међутим, објављене су многобројне студије, као и неколико веома значајних монографија и тематских зборника. Свој први допринос проучавању византијских евнуха Бојана Крсмановић дала је 2015. године када је са проф. Дарком Тодоровићем у *Зборнику радова*

Византијолошкој инститицији 52 објавила рад под називом „О Теофилактовој одбрани евнуштва“, а неколико година касније појавила се обимна монографија коју данас представљамо.

Веома значајан део ове књиге јесте Увод, који је веома садржајан и користан, те јасно показује да је евнуштво у Византији било врло сложена појава. Евнух је могао бити увезен из иностранства, посебно у рановизантијско доба када су још увек на снази биле веома строге законске одредбе Константина Великог о забрани кастрирања на територији Царства, али је евнух, са друге стране, могао бити и домаћи. Даље, постојало је више типова евнуха: неки би након кастрације (у зависности од типа хируршког захвата који је био примењен) постепено губили мушке хормоне и њихов физички изглед би се видно мењао, док би спољашњост других остајала скоро сасвим непромењена. Неки евнуси су остајали сексуално дисфункционални, док су други били на лошем гласу због свог развратног живота.

Правни положај евнуха у Византији у начелу је био веома неповољан, премда су повремено биле доношене одређене законске одредбе у њихову корист, каква је она Лава VI Мудрог, којом се евнусима даје прво да у одређеним околностима могу усвајати децу. У сагласју са правним нормама јесте и друштвена осуда евнуха, која често одјекује у делима византијских писаца. Упркос свему томе, међутим, византијски извори нам недвосмислено казују да је елитни слој византијског друштва, двор и аристократија, имао за њима потребу, јер су они, како је то речено у једној студији, били „савршене слуге“, у чију се лојалност углавном није сумњало. Пре него што пређемо на главну тему ове књиге, требало би истаћи да је у византијској цркви присуство евнуха било веће него што се то обично мисли. Довољно је рећи да је и међу цариградским патријарсима било више евнуха, од који су неки били не само значајне историјске личности, већ су препознати као светитељи и уврштени у календар. Напоменућу само то да су евнуси били патријарси Герман I (715–730) и Игњатије I (847–858, 867–877), који је био кастриран као син свргнутог цара Михаила I Рангабеа (811–813), а највероватније и Симеон Нови Богослов (око 949–1022), познати престонички теолог, и песник, који је имао велики утицај на потоњи развој православне духовности.

Шта је главна тема књиге Бојане Крсмановић? У њој се истражује процес укључивања евнуха у командни врх византијске војске, који је трајао око два и по столећа (780–1025). На почетку посматраног периода је владавина царице Ирине (780–802), када евнуси по први пут у већем броју добијају привремена командна овлашћења ради обављања конкретних војних задатака, а на крају тог периода је владавина

цара Константина VIII (1025–1028), који евнусима и званично почиње да додељује највише војне чинове, до тада резервисане искључиво за не-евнухе. Књига се, дакле, бави једном не само ретком већ и, можемо рећи, парадоксалном историјском појавом, да се евнуси, које су Византинци звали „мушкарци без браде“ и презирали их због њихових физичких недостатака и немужевности, појављују у превасходно мушкој улози војних команданата. Како би могла да објасни ову појаву, ауторка је значајну пажњу посветила следећим аспектима историје Византијског царства: прво, дешавањима на двору (међудинастичким борбама, стварању кланова у циљу освајања власти, организовању завера, сменама на престолу), затим коренитим реформама командне структуре византијске војске, и напоследку улози војног племства у тим догађајима. Крајњи резултат таквог приступа јесте књига у којој је једна до сада непроучена појава из византијске историје подробно анализирана у контексту опште војно-политичке историје Царства.

Није случајно то што прво значајније присуство евнуха у војсци пада у време владавине једне царице. Пошто као жена није могла лично да предводи војне походе, царица Ирина је морала пронаћи други начин да успостави контролу над војском; осим тога, родбина њеног покојног мужа Константина V Копронима (741–775), који је иза себе оставио пет синова, била је према њој непријатељски расположена, а од њене породице настањене у удаљеној Атини, подршка се није могла очекивати. Нашавши се у тако незавидној ситуацији Ирина је ослонац пронашла међу својим оданим евнусима Аетијем и Ставракијем, који су преузели врховну команду над војском. Потоња историја је показала да су у време владавине мајки-регенткиња, Теодоре, мајке Михаила III (842–867), и Зоје Карбонопсине, мајке Константина VII (913–959), евнуси обично добијали ванредна војна овлашћења. За разлику од Ирининог доба, у време Аморијске династије евнуха на високим војним положајима скоро да није ни било: једина два изузетка представљају Теодор Кратер, који се у византијско-арабљанским ратовима у време цара Теофила (829–842) истакао војничким умећем и храброшћу, и Теоктист, регент Михаила III, који је политички био утицајан, али се показао као лош војсковођа. За епоху Аморијаца веома је значајно то што носилац функције доместика схола од тога времена постаје врховни војни командант у одсуству цара, чиме је учињен значајан корак у правцу централизације војне команде. У време владавине Василија Македонца, који је на престо ступио са положаја паракимомена Михаила III, евнуси не играју значајну улогу. С друге стране, владину Василијевог сина Лава Мудрог не само да је обележило деловање појединих евнуха и на двору и на бојном пољу, него и побољшање њиховог

општег правног положаја – примера ради, дато им је право да усвајају децу. У Лавово доба (899) издат је тзв. *Филоџејев клиџоролоџион*, из којег се види да су дужности и почасна достојанства били и званично подељени на она за евнухе и за званичнике „с брадом“.

У горе разматраном периоду се показало да су и евнуси могли успешно обављати војне задатке, али тек током епохе војничких царева, Ниџифора II Фоке (963–969), Јована I Цимискија (969–976) и Василија II, они званично улазе у службену војну хијерархију. Тако је Ниџифор Фока установио чин стратопедарха и доделио га евнуху Петру. У време Јована Цимискија разлика између евнуха и „брадатих мушкараца“ постајала је још мање видљива. Успон евнуха у војној хијерархији током епохе војничких царева би на први поглед могао изгледати парадоксалан, али он ипак има логично објашњење. Пре дате епохе, малоазијско војно племство практично је самостално водило војну политику Царства – оно је покретало и финасирало походе, а из њихових редова долазио је и командни кадар. Тако је била успостављена извесна равнотежа: цар је управљао цивилним пословима, а племство војним. Равнотежа је била нарушена тек када су царски престо заузели припадници тога племства, Фока и Цимискије, будући да су они тежили да успоставе пуну контролу над војском и ограниче моћ племства. Једно од средстава које су војнички цареви користили ради остварења тога циља било је укључивање евнуха у војне послове. У датом периоду значај евнуха у војној хијерархији био је на врхунцу, и толико је сложен, да ако би се анализирао онако како је у овој књизи анализиран претходни период, можда би било потребно написати нових четресто страна густог текста, колико књига Бојане Крсмановић сада има.

На крају, истакао бих два значајна квалитета ове књиге. На првом месту, веома опширан (има 40 страна!) Општи регистар, који садржи лична и географска имена, називе административних јединица, дворске и војне титуле и функције, итд. Треба истаћи да је Регистар са својственом му акрибијом саставио сарадник Византолошког института др Милош Цветковић. Друго, у књизи је приложено и деветнаест илустрација – минијатура из чувеног мадридског рукописа *Истџорије* Јована Скилице. Показало се да су на неколицини од преко четири стотине минијатура, колико тај луксузни рукопис садржи, приказани евнуси-официри, којима је ова монографија посвећена.

Овом монографијом научни саветник Бојана Крсмановић показала је да је не само изузетан познавалац византијске историје, нарочито византијске администрације и војне организације, већ и стручњак који компетентно приступа сложеним темама које се у византологији тек почињу проучавати.